

Vora mort. Reflexions i vivències en un grup psicoterapèutic de gent gran que viu en una institució¹

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXXIII/1

Raquel Vidal²
Olot

Presento l'experiència viscuda com a psicoterapeuta d'un grup de gent gran que viu en una residència assistida. Ho il·lustro amb quatre vinyetes clíniques i unes imatges pictòriques que sovint em vénen al cap quan treballo en les sessions del grup que presento, en les quals predominen les ansietats de mort i la vivència aclaparadora i massiva de les pèrdues. Exposo quines són les defenses que hi predominen i quina és la funció del psicoterapeuta en aquesta etapa de la vellesa.

Paraules clau: ansietat, defenses, mort, pèrdues, residència geriàtrica, vellesa

1. Treball presentat al VII Simposi de la FEAP celebrat a Saragossa els dies 2 i 3 d'octubre de 2015

2. Psicòloga. Psicoterapeuta de línia psicoanalítica.
E-mail: vidalarandesr@yahoo.com

Objectiu i peculiaritats

L'objectiu d'aquest article és narrar l'experiència clínica viscuda del que succeeix dins d'un grup psicoterapèutic de gent gran que viu en una institució d'assistència geriàtrica.

També intentaré -il·lustrant-ho amb imatges pictòriques que em vénen al cap quan sóc en les sessions grupals- esbossar quin és el paper del psicoterapeuta. Per què les imatges pictòriques? En paraules d'Umberto Eco (2002), «Existeix allò que és lleig i ens repugna, però que esdevé acceptable i fins i tot agradable a través de l'art, que expressa i denuncia amb bellesa la lletjor, tant en un sentit físic com moral». Vellesa i bellesa: s'exclouen mútuament?

Dins el nostre grup hi ha tres particularitats inherents que cal considerar des de l'inici:

- Els seus membres tenen una mitjana d'edat de 88 anys.
- Aquests membres finalitzaran la seva vida -moriran- dins de la institució geriàtrica que els acull. Els membres del grup viuen la mort dels altres membres que van morint i també viuen la regeneració del grup mitjançant l'ingrés de noves persones que s'hi incorporen -de la mateixa manera que s'incorporen a la institució.
- Es tracta d'un grup obert amb membres estables que si deixen d'assistir a les sessions és per motius insalvables, com ara per malaltia greu o per mort.

Quin és el sentit de dur a terme una psicoteràpia de grup amb persones grans que viuen en una institució que els acull des del seu ingrés fins a la seva mort? El sentit s'anirà conformant a mesura que l'article avança, i exemplificaré amb quatre vinyetes clíniques les vivències que van sorgint en el treball grupal dins del context d'una residència assistida.

L'article està vertebrat al voltant de la mort i de la vivència massiva i aclaparadora de les pèrdues, unes pèrdues que tenen la seva expressió màxima en aquesta mort que és ni més ni menys que la pèrdua de la vida. Davant d'aquest fet tan natural com punyent, ens trobem amb un grup constituït per unes persones que es troben en la recta final de la seva vida. Cadascuna d'elles té un recorregut propi que la fa diferent de les altres, però tenen també un destí comú: deixar de ser en un futur pròxim. Morir. Com viu la mort una persona gran que ha estat ingressada en un Centre del qual sap que no en sortirà amb vida?

La mort serà l'eix vertebrador que donarà forma a aquest treball, de la mateixa manera que la pèrdua és el que dóna sentit a l'existència del grup. A mesura que aquesta pèrdua o aquestes pèrdues es van posant de manifest, també som testimonis d'un desplegament gairebé impúdic de pors i de defenses; de terror davant la darrera i més gran de les pèrdues: la de la pròpia existència. Aniran sorgint diferents tipus de pèrdues que elaborarem en grup,

sessió darrere sessió: la pèrdua de les capacitats físiques i la pèrdua de les capacitats mentals que, sovint, comporten l'acceleració dels processos de demència, la pèrdua de la pròpia llar, la pèrdua dels vincles socials i familiars, etc. Però, sobretot, em centraré en la pèrdua més gran de totes les pèrdues, la pèrdua de la pròpia vida, i en les defenses que es generen dins del grup psicoterapèutic i al seu voltant.

Com ja he dit, el fet de trobar-nos en una institució geriàtrica és ja en si mateix una peculiaritat, un fet diferencial: en aquest tipus d'institució, els avis i les àvies hi conviuen fins que els arriba el final. Quan una persona hi ingressa, el que sap segur és que del Centre no en sortirà si no és «amb els peus per davant» -una expressió sovint utilitzada pels mateixos avis. La presència aclaparadora de la mort es manifesta intermitentment d'una manera invasiva i mobilitza els sistemes defensius individuals i els del grup de treball. Les ansietats de mort sovint són atüidores. Les defenses també ho són: és difícil poder parlar d'allò que genera tant terror. La mort donarà sentit a l'espai d'aquest grup psicoterapèutic i, des d'ella, el terapeuta tindrà l'oportunitat de trobar el seu lloc com a tal. Es tracta d'un grup de desposseïts, d'un grup de naufrags a la deriva que van a la recerca d'un sentit... existencial.

Pèrdues i defenses. Vinyeta 1

En una sessió que es va celebrar el mes de febrer i en la qual ens explicava la seva experiència d'acompanyant de la seva pròpia filla a l'hospital, abans de morir, la Trini ens posa de manifest una de les pèrdues més doloroses que qualsevol ésser humà pot patir: la pèrdua d'un fill. La filla -de 60 anys- patia un greu retard mental i també vivia en un Centre de la comarca. La van haver d'intervenir quirúrgicament per fer-li un drenatge dels ventricles cerebrals. Una operació greu de la qual no se'n va sortir, perquè patia altres tipus de patologies afegides; al cap de poc temps va morir. Després de parlar una llarga estona de tot el procés, la Trini ens diu:

Allà a l'hospital explicaven que a un home el van operar dels budells i els hi van treure i els hi van posar damunt la taula per poder treure-li el mal. El van deixar buit... i després el van tornar a omplir. Sense el mal. D'una manera o d'una altra treuen el mal, però quines maneres!

Mentre ho explica tot, va fent gestos desagradables amb la cara i amb les mans. Jo penso fins a quin punt es deu sentir desposseïda i impotent aquesta dona, que parla de com poden buidar una altra persona. Deixar-la sense res d'ella mateixa a dins seu, però després la tornen a omplir un cop li han tret el mal! Em sembla una metàfora magnífica. No dic res. No vull interrompre el fil del discurs del grup i, de forma immediata, intervé en Gerard: «A mi, a la guerra, em van operar sense anestèsia i em van treure el mal!». Explica amb detall com el van intervenir de la metralla que tenia escampada per la part dreta del cos. I llavors es produeix un silenci. Un llarg silenci.

La Trini es fa portaveu de les ansietats del grup, els membres del qual durant el curs de la sessió han anat fent aportacions de mals, de dolors i de pèrdues de caire més físic. Amb la seva intervenció, la Trini dona veu a un grup que se sent buit i desposseït. Desbudellat. Ella, que és una dona que als 91 anys acaba de perdre una filla, materialitza un grup ple de dolor, amb els budells damunt la taula. Buit. Uns budells mentals que s'haurien de tornar al món intern sense el mal: aquesta és la fantasia que la Trini verbalitza metafòricament. I en Gerard ens posa de manifest un dolor davant del qual no hi ha cap anestèsia possible.

És tan aclaparadora l'angoixa que es posa de manifest que, com a resposta, es produeix un llarg silenci. Un llarg silenci enmig del qual es fa evident també una altra forma de defensa: la Joana s'ha adormit. I adormir-se també és una manera de desconnectar. Quan això s'evidencia per part d'en Paco -que assenyala la Joana tot rient-, la Joana obre els ulls i ens explica que no estava adormida: recordava l'excursió del cap de setmana a Viladrau i, en aquell moment, comença a explicar la sortida del diumenge, que és una altra forma de defensa: la fugida, l'evasió. Tres maneres de defensar-se davant del que resulta tan punyent i tan dolorós: *silenci, son, fugida*. Però, per ser fidels al que va succeir, el grup encara va manifestar una quarta forma per defensar-se: la de *donar la paraula* a un dels membres -en aquest cas, a en Gerard-, el qual, amb un caire maníac, aporta molta informació i redimeix tots els altres membres d'intervenir i alhora salva el grup.

Es torna a fer evident la dificultat per poder parlar de l'angoixa aclaparadora que la mort desvetlla en els membres del grup i que permet la fugida i el replegament psíquic. Com a terapeutes, ens dipositen la fantasia de treure el mal i, si això no és possible, ¿com podem transformar aquesta informació que ens és concedida mitjançant la paraula en quelcom que pugui estar en consonància amb la funció alfa bioniana? (Bion, 1979). ¿Com podem retornar a l'espai grupal aquesta vivència de buidor i de desposseïció en quelcom d'assimilable i profitós?

Curiosament, i encertadament, a la mateixa sessió la resposta ens arribarà de la mà d'en Jaume, un home de 92 anys que amb una associació lliure sobre tot el que ens desplega la Joana, connecta la raresa amb les abelles: «Rara com una abella», diu en Jaume. I, a partir d'aquí, genera una metàfora encisadora del que estem fent dins del grup:

És l'animal més eixerit: treballa tot l'estiu per a l'hivern. El pol·len que es queda atrapat al cap i a les potes de l'abella quan xucla el bell mig de la flor, el porta cap al buc i en fa mel. Ho transformen tot.

I jo afegeixo la reflexió següent:

Sembla que intentem fer el mateix quan ens reunim en aquest grup, oi?: treballar per a l'hivern; per quan vingui el fred; la mort... Transformar-ho tot.

Em sento commoguda veient la manera com el grup és capaç de poder arribar a aquestes altres conclusions. Continuo escoltant. Em sembla molt interessant aquesta metàfora abella-grup.

Un grup obert que es desmembra i sobreviu. Vinyeta 2

El nostre grup de psicoteràpia és un grup obert. Habitualment hi ha una mitjana d'entre 10 i 17 persones. Per motius de salut es produeixen moltes absències insalvables, fruit de la fragilitat física i mental: caigudes, ingressos hospitalaris sobtats, evolucions flagrants de processos de demència, etc. Aquestes absències, malgrat que de vegades siguin fets puntuals, no deixen de representar, també, pèrdues. Unes pèrdues que posen de manifest l'eix vertebrador del qual parlava al començament.

En una sessió que es duu a terme el dilluns de Pasqua, es produeixen set absències: hi ha quatre persones que estan al llit, dos ingressos hospitalaris i una visita mèdica. La Trini -que té 91 anys- se sent profundament esgotada després d'haver estat present durant tota la malaltia de la seva filla. Posteriorment l'ha haguda d'enterrar i fer els tràmits legals corresponents. Aquesta és la segona filla que enterra. La Maria està enllitada després d'haver fet una estada hospitalària de més de deu dies, i torna a la residència amb un mal pronòstic mèdic: es troba en fase terminal. La Montse és al llit amb un dolor intens al pit, conseqüència d'una caiguda. L'Antònia es troba enllitada, igual que la Maria, després d'haver estat ingressada molt temps a l'hospital. Pateix una patologia múltiple i el pronòstic és reservat. En Pau també ha estat ingressat per l'evolució de la malaltia que pateix, que li provoca immobilització i rigidesa dels ossos i de la musculatura. En Jaume ha ingressat a l'hospital amb un quadre confusional agut i amb una desorientació acusada, a més d'un deliri persecutori molt estructurat. Podria ser que comencés un procés de demència. En Josep tenia una visita programada a l'oftalmòleg, perquè perd visió.

Així doncs, la sessió té lloc sense aquestes set persones. En total som deu, comptant-hi la terapeuta. El grup es desfà. Avui ens trobem amb un grup desmembrat. Trossejat. Em venien al cap ja abans, les imatges d'un fragment de l'obra de Hieronymus Bosch (el Bosch) *El jardí de les delícies*. Concretament, a la part dreta del tríptic: *L'infern musical*. N'adjunto un fragment que resulta tan feixuc com la vivència de trobar-nos amb un grup que s'esmicola d'aquesta manera tan flagrant (Figura 1). Ho trobo molt metafòric del que està succeint. Del que de fet, sovint, succeeix dins el grup.

La riquesa simbòlica del fragment que mostro requeriria, en realitat, un altre article. L'adjunto ja que és una imatge en la qual penso sovint quan fem les trobades que he descrit.

Figura 1. *L'infern musical*, fragment d'*El jardí de les delícies*, de Hieronymus Bosch (segle XV). Madrid, Museu del Prado

En la sessió que ara veurem, els motius pels quals les persones no hi assisteixen posen en evidència la fragilitat i la pèrdua de la salut en la vellesa. La pèrdua de la integritat física i també de la mental. Com pot sobreviure un cos -com el de *L'infern musical*- que s'ha estrocat per la meitat? Com pot sobreviure un grup en què hi manquen gairebé la meitat dels seus membres? Aquest planteig és en si mateix inquietant. Tant per al terapeuta com per als membres que hi assisteixen. Igual d'inquietant com és la contemplació de *L'infern musical*, on la visió apocalíptica d'allò que ens espera després d'haver gaudit d'*El Paradís* -que constitueix la part dreta del tríptic- i d'*El jardí de les delícies terrenals* -la part central- no fa res més que remetre'ns a allò que ens espera després de la mort.

Com reacciona el grup davant d'aquest fet? Bàsicament es produeix la fugida com a mecanisme de defensa. Es mobilitzen ansietats catastròfiques de fragmentació. El patiment és desmesurat. El grup no pot parlar de totes les desposseïcions que pateix aquí i ara malgrat els meus esforços com a terapeuta. Inicialment es parla d'aspectes econòmics i polítics. Més endavant, i emparats en el supòsit bàsic d'atac i fugida en termes de Bion (1979), el grup

cedeix la paraula a en Gerard, el qual, amb els seus aspectes més maníacs i la seva actitud devoradora que no cedeix la paraula a gairebé ningú més, ocupa quasi tot l'espai de la manera següent: en Gerard comença a explicar la història de quan els seus pares es van casar. Segueix amb la història de la seva cunyada, que ja coneixem tots d'altres vegades. De quan ella va anar a viure amb els pares i els va prendre tots els diners. Jo he d'anar traduint, perquè avui, especialment, parla de manera confusa. Va tenir una nena -la cunyada- que va morir als set anys atropellada per un alemany:

I això que ja parlava anglès i francès. La van matar; era una monada. La meva cunyada tenia una matriu infantil, però després va tenir 2 nenes més. I el metge deia que tenia matriu infantil!

Repeteix això una vegada i una altra. Penso en el fet que els aspectes maníacs d'en Gerard segurament produeixen un efecte sedant, perquè els seus records són molt dolorosos. Sedant de la realitat actual que es pateix com a grup. No dic res, però. Em limito a traduir i ell continua parlant de les quatre pagues que tenia del govern i de com la cunyada els va enganyar. ¿Està fent la funció de *genius loci* del grup de què ens parla Claudio Neri? (Neri, 1997). El *genius loci* és una figura de referència afectiva i està en relació amb el patrimoni afectiu del grup. En ell recau la funció d'inventar les maneres d'estar junts. Això implica triar -segons el moment- el to afectiu del grup (el dolor, el recolliment, l'alegria, etc.). Em demano a mi mateixa si això és el que succeeix amb en Gerard aquí i ara.

Els membres del grup mostren expressions d'avorriment, de cansament. Fins i tot la Trini i la Fina s'adormen. En Gerard no calla, no calla, no calla, no calla, no calla, no calla i segueix un discurs inintel·ligible, gairebé delirant:

Terapeuta: Em pregunto per què parla en Gerard? Per què el grup li cedeix la paraula?

Fina: Perquè ell sap les coses. Deu endevinar les coses.

Terapeuta: I vosaltres no teniu res a dir? Jo no sé si en Gerard endevina coses o no, però sí que és cert que ens explica històries seves: l'una darrera l'altra. Podríeu interrompre'l, però no ho feu.

Posteriorment, en la sessió, es produeix una resposta a la invasió d'en Gerard. Un enfrontament entre la Conxita i ell. Una lluita de poder que podria ben bé significar el posicionament del grup davant l'intent reconstructor d'en Gerard. És un intent -mitjançant aquesta invasió verbal- que no deixa de ser un acte desesperat per tal d'evitar que el grup es desfaci. Un intent de reconstrucció d'aquest grup trossejat que manifesta el seu neguit davant les pèrdues -un món perdut- que ni tan sols un Déu ni un dictador poden arreglar. El grup tracta d'organitzar-se desesperadament, com podem veure en aquest fragment, davant del desastre:

Conxita: El temps ens domina.

Terapeuta: No era en Gerard qui dominava?

Conxita: Ell vol fer-ho, però cadascú fa allò que vol.

Es torna a produir un intent d'invasió d'en Gerard. Vol tornar a parlar de quan era el president i no pot. La Sra. Conxita es rebel·la i no el deixa parlar malgrat que les paraules es sobreposen. Realment és una lluita. En Gerard vol intervenir i no pot. Gràcies a la supervisió del Dr. Folch se'm fa evident que l'actitud devoradora del Sr. Gerard té com a objectiu la recuperació del grup: però el grup capta la defensa maníaca i l'atac mitjançant la intervenció de la Conxita. Realment, davant d'unes experiències vitals tan dures i destructives, només una defensa maníaca pot mantenir la integritat del grup. D'aquesta manera, s'anul·la l'ansietat de mort.

L'objectiu psicoterapèutic. El rol del psicoterapeuta

Sembla que la mort sigui quelcom d'innominable: la seva càrrega i el seu pensament són devastadors. Dins l'espai grupal, com a terapeutes, hauríem de trobar el moment per parlar de la mort i de les seves qualitats. La mort que és qui, al cap i a la fi, és la protagonista real. Els membres del grup parlen de «la negra», «la parca», «la de la dalla»... aquesta és la manera que tenen d'anomenar la mort. Si podem verbalitzar la mort, el que sentim davant d'aquest fet irreversible, també podrem alleugerir la càrrega terrorífica que aclapara el pensament i alimenta les fantasies més esgarrifoses que fins i tot arriben a anul·lar-nos, perquè són aclaparadores. Si pot ser viscuda com a procés d'involució (Folch *et al.*, 2012), la mort trobarà un lloc diferent dins el món intern dels membres del grup, i es produirà una tolerància i una acceptació més grans del pas del temps, així com l'acceptació del que és irrecuperable.

No ens maten -si no és que es produeix un assassinat, és clar! Ens morim. No hi ha ningú que vingui a arravatar-nos la vida: ens morim. El que succeeix és que, senzillament i naturalment, morim. De la mateixa manera que naixem. I aquest és el gran misteri. Hi ha quelcom de terrible que dipositem en la mort; quelcom que la fa gairebé innominable. L'imaginari col·lectiu -i això es va fent evident en les sessions psicoterapèutiques- està farcit d'imatges terrorífiques que donen forma a la mort. Aquestes imatges poden ajudar-nos a entendre quina és la vivència dins el grup. El grup defuig de manera virulenta la mort, que arriba amb una dalla a les mans per segar-nos la vida i que representa les ansietats més catastròfiques. Probablement aquesta sensació va lligada al desconeixement que en tenim; i això ens duu al gran misteri que hi ha al voltant de la mort i al fet de morir. Però aquesta mort també ens iguala, i no hi ha cap amagatall possible que ens permeti defugir-la.

El principal objectiu psicoterapèutic grupal hauria de centrar-se en l'elaboració d'una idea de mort com a procés involutiu (Folch *et al.*, 2012). Una representació més adequada al fet real de deixar d'existir. No tan vinculada a la idea terrorífica i persecutòria d'algú que ens ve a prendre allò que és nostre.

L'objectiu terapèutic hauria de ser transformar la vivència d'una mort terrible que arriba per arravatar-nos la vida (com és la que ens mostra la imatge de Denise Poncher - Figura 2), en una mort sentida d'una manera més plàcida i delicada: la mort com a conseqüència del fet de viure en la nostra transitorietat (com es reflecteix a l'obra de Georges de La Tour - Figura 3). La mort terrible que arriba per prendre'ns la vida hauria de cedir el lloc a la mort sentida com a conseqüència del fet de viure: un deixar d'existir que ens connecti amb el nostre inici.

Mitjançant la paraula, mitjançant la verbalització de totes les angoixes que la mort ens genera, com a terapeutes hauríem de poder navegar en cadascuna de les nostres sessions per un mar de reflexió i posar en evidència els aspectes de decadència que l'envelliment comporta. Si podem anomenar la mort i tot allò que sentim davant d'aquest fet, també podrem alleugerir la càrrega terrorífica que aclapara el pensament i alimenta les fantasies més immobilitzadores i destructives. La imatge següent (Figura 2) exemplifica la idea terrorífica i persecutòria d'algú que ve a prendre'ns el que és nostre. La mort terrorífica que amb les dalles a la mà ve per endur-nos-en.

Figura 2. Denise Poncher davant d'una visió de la mort (1500), de la *Chronique Scandaleuse*. Malibú, Museu J. Paul Getty

Amb una calavera i una flama que es consumeix lènguidament, Georges de La Tour ens posarà de manifest la nostra transitorietat d'una manera més plàcida i delicada, amb un tractament diferent, que és el que, com a terapeutes, hauríem d'aconseguir amb els nostres pacients per generar un espai per a la paraula i crear un espai de reflexió i pensament.

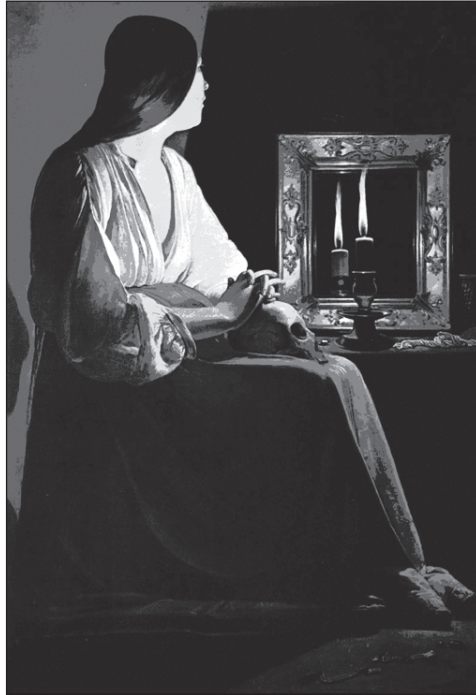

Figura 3. Georges de La Tour. *Magdalena penitent (Magdalena amb dues espelmes)* (1625-1650). Nova York, Metropolitan Museum of Art

Agermanament. Solidaritat. Vinyeta 3

Continuaré ara exposant el que va sorgir dins del grup en la sessió posterior a aquella a què he fet referència i en la qual hi va haver les absències, que van desencadenar que es produïssin una sèrie de ferides significatives entre els membres del grup, com ja he exposat. Aquesta sessió va donar una pauta totalment diferent. Hi podem apreciar la importància de la solidaritat. De l'acompanyament. De l'agermanament.

Es va començar parlant de les pèrdues físiques dels membres del grup. De les ferides al cos: en Gerard parla dels forats al pulmó i les pleures; de les biòpsies que li van fer i de la pròstata. La Matilde parla del pes que té al pit

que li impedeix fins i tot sentir el que li diuen. La Montse parla de la pròtesi que duia entre l'esquena i el pit i que ja li han tret. La Trini, de la pèrdua de la vista. La Conxita es manifesta «sorda del tot». Mentre parlen del llenguatge del cos es produeix un agermanament. Es produeix un plany general de les pèrdues que es viuen en el propi cos. Les ferides físiques permeten una vinculació entre els membres del grup: ens parlen d'una fraternitat.

I mentre té lloc la sessió, gairebé a la meitat, es produeix un fet impactant que posa de manifest la fragilitat dels avis del grup: a la Sra. Aurèlia li vénen tremolors. Uns tremolors intensos que tots percebem. Jo m'alço i la interpel·lo, ja que ella fa microembòlies de tant en tant. Obre els ulls i em diu «que no passa res»; «que no és res»; «que ja està». Quan torno al meu seient, sento que em trobo en un grup envoltat de mort. Ho sento amb tot el pes. Aquí tots estem malalts; és el que s'està evidenciant avui dins l'espai grupal. En aquest punt no hi ha discòrdia. En la sessió anterior ens feríem els uns als altres i en aquesta «anem de bracet», ens donem la mà. Les ferides físiques ens posen en contacte amb un altre tipus de ferides que van sorgir en la sessió anterior, però avui ens fem companyia els uns als altres. Anem caminant cap a la mort però no estem sols: tenim i vivim un destí comú. Podem anar de bracet tal i com verbalitzen en un moment donat la Genoveva i la Trini parlant de l'excursió vinent a la qual voldrien (si la salut els ho permet) anar:

Trini: L'any passat jo no vaig poder pas anar d'excursió. No sé què tenia!

Josep: Ja anirà a la següent.

Trini: Ja ho veurem!

Montse: Sí, dona, sí: si no tenim res, hi anirem totes dues de bracet.

Tot es parla en un to conciliatori i de complicitat. Hi ha una càrrega de sentit en les seves paraules i, en arribar en aquest punt, el grup canvia de to: comencem a parlar del mar. En Gerard, amb una encertada metàfora de l'agermanament que s'està consolidant avui en el grup, ens parla d'un tros de terra a uns 7 o 8 km d'Eivissa on anaven amb la seva família a fer dinars. A fer paelles. Feien concursos que no eren competitius: tots tastaven les paelles dels altres per tal de millorar les pròpies. Feien de cuiners i tothom aprenia com fer-ho millor. «Hauríem de fer aquestes coses», diu en Gerard, rient, i parla evocant el seu pare com «el millor cuiner de paelles». Van parlant tots plegats amb il·lusió: «Veus la gent que s'estima», diu la Montse. Em sorprèn del caire que tot agafa: aquest aspecte amorós que ens ve de la mà del mar - sense que hi faltin altres aspectes ambivalents: perills i pors.

La meua intervenció psicoterapèutica se centra en aquests aspectes solidaris i destaco l'agermanament que viu el grup i que treu de la solitud cada un dels integrants. Anem junts i estem vius. La imatge següent pot ben bé ser representativa del que es produeix avui en el grup: tots anem plens de ferides, de buits i de mancances, però anem agafats. Solidaris enmig d'un destí comú

inexorable. El nostre destí és comú. El desconexim i ens hi aboquem de manera irreversible, encara vius. Com els cecs de l'obra (Figura 4).

Figura 4. *La paràbola dels cecs*, de P. Bruegel el Vell (s. XVI). Nàpols, Museu de Capodimonte

Dificultats. Més defenses. Vinyeta 4

La mort desperta un enorme patiment i posa de manifest també la dificultat del terapeuta davant les defenses del grup. Arriba de forma sobtada. Sense avisar. En una residència assistida, de vegades (no és un fet estrany) ho fa també de manera massiva. Resulta excessiva i deixa abatuts els que queden amb vida. Recordo i apporto fragments d'una sessió que es va fer dos dies després que quatre persones institucionalitzades al Centre morissin. Quatre van morir el mateix dia. Aquest fet en si mateix produeix ja una esgarrifança. Ben bé sembla com si *El triomf de la mort* de P. Bruegel s'hagués fet realitat.

La sessió comença amb un to de bon humor i defensiu. Quan ha passat una estona, es fa referència al meu estat de salut (de la terapeuta):

Montse: Ja estàs curada?

Terapeuta: Vaig tenir una grip. Tenia febre i em trobava malament, però ja estic curada.

Trini: No passa pas res.

Fina: S'ha curat.

Montse: S'ha de fer el fet.

Blai: Els forts queden....i els flacs també! No marxen, no...ha ha ha ha

ha ha....no marxen pas tots!

Tots riuen amb la intervenció d'en Blai. Tots riuen amb ganes i després es fa un silenci llarg.

Ningú no fa referència a les quatre morts que s'han produït. Ningú no en vol parlar. Es posa de manifest la dificultat per anomenar la mort. Aprofitant la intervenció del Sr. Blai, em permeto posar en evidència aquest fet: «Però n'hi ha alguns que sí que marxen, Blai: aquesta setmana passada han mort quatre persones aquí al Centre. Aquestes persones sí que podem dir que han marxat, no us sembla?».

De nou, no hi ha ningú que manifesti cap interès a voler-ne parlar tret d'en Jan -un membre del grup que comença a reviure amb el record d'una de les persones que han mort i a qui ràpidament li treuen la paraula. Ningú no té cap interès a parlar d'allò que ha provocat dins seu la mort dels quatre companys... Sembla que sobre aquest fet s'hagi establert un *pacte de silenci*.

En Gerard ens comença a parlar amb un to delirant d'altres morts: de la mort de les seves cunyades; unes cunyades -ell diu que eren quatre- que van morir fa més de 30 anys i de les quals ara parla de manera quasi còmica. El grup riu amb ganes. En Blai fa referència a en Loba: un personatge del qual es va parlar a l'última trobada del grup i que els va fer riure molt i molt, i ara tots tornen a riure. En Jan fa un nou intent de parlar d'una de les dones que ha mort: la Teresina. No el deixen: el grup continua fent broma amb les cunyades d'en Gerard. En Josep es manifesta confús: confon qui és que ha mort i qui no ha mort. I al final, d'una manera gairebé desesperada i amb una acció de defensa magistral, en Ferran fa una associació entre una de les persones que ha mort i un crim que es va produir fa uns cinc anys a La Garrotxa: el gendre de la Teresina va ser assassinat al restaurant propietat d'ell:

...i la filla era aquella que estava a Les Preses, a qui li van matar l'home a la Vall del Bac. El van matar al restaurant que tenia. Jo hi havia anat a menjar, allà.

Llavors comencen a parlar tots del gendre de la Teresina, que va ésser assassinat a ganivetades fa uns quants anys per uns treballadors del restaurant que tenia a la Vall del Bac. Tots els membres del grup en van parlant alhora. Hi ha un cert enrenou. El grup definitivament li dóna la paraula a en Ferran i ell comença a parlar de manera detallada i extensa del crim que es va produir, amb un caire obsessiu, maníac i, fins i tot, agressiu:

Blai: Els que el van matar, quan ell va tancar la porta del restaurant ja eren a dintre!

Ferran: Van tenir uns collons! Eren coneguts! Treballadors! Au va! Els havien llogat per treballar i el van matar!

Tot això ho diu mig empipat i mostrant-se molt i molt enfadat. També espantat.

Ferran: Després d'haver-li tallat el coll, van marxar cap avall. Com si res. Després de tallar-li el coll! Amb els dos ganivets! Els van deixar allà mateix i apa: cap avall! Tenen un fetge com un toro, eh!

Continua molt engrescat i empipat -en Ferran- mentre explica tot això i ho escenifica al mateix temps. Les dones del grup fan ganyotes de desgrat i també exclamacions curtes... "buf!" "ai!"...

Es genera un gran aldarull.

Ens trobem de nou, en termes de Bion (1979), dins del supòsit bàsic d'atac i fugida. Dins del grup ja s'ha posat distància a aquestes morts tan properes de fa dos dies que ens resultaven amenaçadores. Podem parlar de la mort dels altres, dels assassinats més horrorosos i truculents, però amb la tranquil·litat que tot això succeeix a fora i no pas aquí. Com a terapeuta, faig algun intent de conduir el grup cap al que està passant a casa nostra, i no pas a fora, però qualsevol intent és avortat:

Terapeuta: Estàvem parlant dels que van morir a casa nostra i acabem parlant d'aquesta mort tràgica i violenta: d'un home que ha estat assassinat amb un ganivet.

Ara, en Ferran m'interromp i representa l'escena amb els braços i amb el rostre.

Ferran: Sí: ara tu... després jo... per aquí... per allà....fot-li ganivetada.... una tu i l'altra jo.... per aquí... ara per allà... fot-li home... una, dues, sis.... i així semblaria que es desfogaven! A ganivetades!... Però hòstia, què fotem! Que matem un home!... i aquells no ho veien això, tu.... no ho veien.

Com la resta del grup, em quedo impressionada. Quedem fascinats i embadalits amb la narració d'en Ferran. La violència dels fets que descriu ens allunya de les quatre morts que s'han produït a casa. Ens n'allunya magistralment. El grup esdevé espectador de la mort i no pas protagonista: és més fàcil i ens deixem seduir. El patiment que genera la mort propera i massiva possiblement és massa dolorós per poder-ne parlar. És preferible, repeteixo, ser espectador que no pas ser protagonista, i es fa evident un repliegament grupal, una fugida, perquè és difícil manifestar allò que el grup sent davant d'una pèrdua tan aclaparadora. Més val no parlar-ne i allunyar-les, aquestes pèrdues, i en Ferran ocupa gairebé tot l'espai de la sessió amb la narració d'aquest crim tan espectacular i distant en el temps. Posteriorment, es parlarà de càstigs, de l'educació i dels mestres, però no pas de les morts que han esdevingut fa dos dies. Com a terapeuta també quedo atrapada en la fugida grupal. En el *pacte de silenci*. Els meus intents de reconducció són en va. Cada cop que menciono les quatre morts, fan cas omís de les meves paraules. El fragment següent és de quan gairebé acabem la sessió:

Terapeuta: A casa nostra han mort 4 persones aquesta setmana. D'aquí hem anat al crim del gendre de la Teresina. Sembla que el grup pensa que amb unes actituds més fermes (com les que feien servir els mestres d'abans) tot això podria evitar-se.

Cinta: Això abans no passava.

Blai: No tant!... Però de maldat n'hi ha hagut sempre i sempre n'hi haurà.

Jan: Potser abans hi havia més necessitat.

I es continua parlant de mestres i d'educació per no parlar de la mort triomfant, que és massa propera. La imatge següent il·lustra la mort tal com s'ha posat de manifest avui dins del grup: una mort feixuga, massiva i devastadora que ha aglutinat el grup en un pacte de silenci (Figura 5).

Figura 5. *El triomf de la mort*, de P. Bruegel (1562). Madrid, Museu del Prado

Conclusió

Voldria finalitzar aquest treball amb una imatge completa de l'obra que he presentat a l'inici. Es tracta del tríptic *El jardí de les delícies*, de Hieronymus Bosch, del segle xv. És una pintura a l'oli damunt d'una fusta central de 206 cm x 386 cm, i dues de laterals, les quals poden tancar-se damunt de la central (Figura 6).

Figura 6. *El jardí de les delícies*, de Hieronymus Bosch (s. XV). Madrid, Museu del Prado. Tríptic obert

He comentat ja que sovint em vénen imatges d'aquesta obra cada vegada que treballo amb el grup d'avis del Centre. *L'infern musical*, que correspon a la part dreta de l'obra, el vinculo amb el desmembrament constant que pateix el nostre grup. És una imatge apocalíptica que em fa pensar en la dificultat que comporta l'elaboració de les ansietats de mort d'un grup on la mort es fa present d'una manera tan significativa i desbordant.

Però no tot és mort i desintegració en l'obra. El tríptic obert presenta, a la part esquerra, el paradís, on veiem d'una manera peculiar el darrer dia de la Creació del món, amb Eva i Adam. La font de la vida -entre mineral i orgànica- és al mig del llac. També hi és l'arbre de la vida -un drac exòtic- i l'arbre, que simbolitzaria el bé i el mal -la palmera, al voltant de la qual hi ha la serp temptadora. A primer cop d'ull, aquesta primera taula ens endinsa en un món ple de pau, però que si l'observem amb deteniment ens mostra indicis del que succeirà després. Ja hi ha senyals que són alienes a la tranquil·litat paradisiàca que s'interpreta com a preludi del pecat, sobretot en la representació d'insectes, rèptils i animals que es devoren els uns als altres.

A la part central, s'hi representen els plaers carnals, la bogeria i la luxúria més desaforades (Gibson, 1993). La vida és viscuda d'una manera trepidant i això es posa de manifest amb la representació dels instints més bàsics. Tot és sexe i plaer de la carn. La luxúria regna en aquest espai opressiu i angoixant on sembla que la bogeria s'hagi apoderat del món: es representen tant homes com dones, blancs i negres, despullats i participant en escenes eròtiques de

caràcter heterosexual, homosexual i onanista. Tot està carregat de simbolisme, i cada una de les escenes que formen part del *Jardí de les delícies* és susceptible de ser analitzada amb deteniment tenint en compte la seva riquesa simbòlica i plena de significat. Semblaria, però, que, al cap i a la fi, es tracta d'un món positiu, força desitjable: tot està farcit de felicitat i no existeix ni el dolor, ni la malaltia, ni la mort. No es representa el pas del temps; no hi ha nens ni vells. Tampoc no hi ha ningú treballant. Tots gaudeixen. Al contrari del que succeeix a les nostres sessions de psicoteràpia de grup. Seria cap aquí, cap a aquesta *bogeria col·lectiva* cap a on el grup es voldria adreçar cada vegada que intenta esquivar l'ansietat que produeix la mort. I a la part dreta es representarà la condemna a l'infern, on l'ésser humà anirà abocat a un escenari apoteòsic i cruel com a conseqüència del pecat escenificat a la taula del mig. Tot està, com ja he dit, ben carregat de simbolisme. Cadascun dels elements, cadascun dels animals i cadascuna de les escenes tenen una càrrega important en la qual no entraré amb detall, a causa de la seva extensió. L'objectiu de l'obra sembla ser moralitzant, tal i com correspon a la tradició medieval.

El que em sembla més interessant i destacable és l'estructura de l'obra en si mateixa; el seu enquadrament simbòlic: quan s'obre el tríptic, realment es

Figura 7. *El jardí de les delícies*, de Hieronymus Bosch (s. XV). Madrid, Museu del Prado. Tríptic tancat

tanca simbòlicament perquè en el seu contingut hi ha el començament i el final de l'ésser humà. El començament a la part esquerra -que és la Gènesi i el Paradís- i el final, a la dreta, que representa *l'Infern*. La Vida i la Mort. L'una com a conseqüència de l'altra. Com és natural. El tríptic tancat encara ens mostra una altra imatge: la Creació del món. Ens presenta un globus terraqüi, amb la Terra dins d'una esfera transparent que podria simbolitzar la fragilitat de l'Univers, de la vida (Figura 7). D'aquesta vida tan exuberant i fugaç que apareix als nostres ulls quan s'obre el tríptic. És aquesta la imatge de la mort? Al tríptic tancat, hi veiem imatges vegetals i minerals i un petit Déu creador damunt la part esquerra. No hi ha ni animals ni persones. Està pintat en tons grisos, i en blanc i negre. Un món sense sol i sense lluna. Un món en el qual no hi ha vida humana ni animal. Una representació de l'inici de la vida que, curiosament, en la seva contemplació ens apropa a la mort. En obrir *La creació del món*, el que fa, com ja he dit, és tancar-se simbòlicament, perquè en el seu contingut hi ha el principi i la fi de l'ésser humà.

No voldria acabar sense expressar el meu sincer agraïment a tots els companys del Projecte de recerca en la vellesa amb els quals superviso i treballa des del gener del 2012. Sense ells seria molt més difícil avançar en aquests mars d'incertesa. Recordo especialment el Dr. Pere Folch, el qual, amb les seves sàvies paraules em va il·luminar, i que va deixar d'existir l'11 de desembre de 2013.

RESUMEN

Presento la experiencia que he vivido como psicoterapeuta de un grupo de gente mayor que vive en una residencia asistida, y la ilustro con cuatro viñetas clínicas y unas imágenes pictóricas que me vienen a la cabeza cuando trabajo en las sesiones del grupo que presento, en las que predominan las ansiedades de muerte y la vivencia abrumadora y masiva de las pérdidas. También expongo las defensas que predominan en las sesiones y cuál es la función del psicoterapeuta en esta etapa de la vejez.

Palabras clave: ansiedad, defensas, muerte, pérdidas, residencia geriátrica, vejez

SUMMARY

In this paper I would like to present the experience I have had as the psychotherapist of a group of elderly patients living in an assisted living facility. I will illustrate this experience with four clinical vignettes and the pictures that often come to mind when I work with these patients. I attempt to show the death anxiety that, along with a massive and overwhelming sense of loss, predominate in this group. Likewise, I endeavour to show the predominating defences in use, and what I judge to be the role and function of the therapist who works with the elderly.

Key words: anxiety, defenses, death, loss, geriatric facility, old age

BIBLIOGRAFIA

- BION, W. R. (1979). *Experiencias en Grupos*. Buenos Aires, Paidós
- ECO, U. (2002). *Storia della Bellezza*. Milano, Bompiani
- FOLCH, P. et al. (2012). Problemàtica de la senectut (I). *Rev. Cat. Psicoanàlisi*, XXIX/2, p. 9-26
- GIBSON, W.S. (1993). *El Bosco*. Barcelona, Ediciones Destino
- NERI, C. (1997). *Grupo. Manual de psicoanàlisis de grupo*. Buenos Aires, Ediciones Nueva Visión SAIC

Imatges

- Fig. 1, 6 i 7. HIERONYMUS BOSCH (ca. 1450-1516). *El jardí de les delícies*. Madrid, Museu del Prado. Wikipedia free encyclopedia. Public domain
- Fig. 2. MASTER OF THE CHRONIQUE SCANDALEUSE (ca. 1500). *Denise Poncher before a Vision of Death (Book of hours)*. Malibú, J. Paul Getty Museum. Wikipedia free encyclopedia. Public domain
- Fig. 3. GEORGES DE LA TOUR (ca. 1625-1650). *Magdalena penitent (Magdalena amb dues espelmes)*. Nova York, Metropolitan Museum of Art. Wikipedia free encyclopedia. Public domain
- Fig. 4. PIETER BRUEGEL EL VELL (1568). *La paràbola dels cecs*. Nàpols, Museu di Capodimonte. Wikipedia free encyclopedia. Public domain
- Fig. 5. PIETER BRUEGEL EL VELL (1562). *El triomf de la mort*. Madrid, Museu del Prado. Wikipedia free encyclopedia. Public domain

